

2.9. Виникнення і розвиток книгодрукування на Тернопільщині

Поява друкованої книги була важливою віхою в історії людства. Навіть сьогодні, у вік комп'ютерів та інформаційних технологій, ми не можемо уявити свого життя без книги. Вона супроводжує нас повсюди, залишається нашим вчителем, порадником, товаришем. Ще до появи друкованих книг їх доводилося писати і переписувати від руки. Для їх створення потрібно було багато часу. І тому книги були малочисельними, дуже дорогими, а отже і важкодоступними. Мрія передових діячів культури про загальну доступність книжок почала здійснюватись тільки після винайдення в середині XV ст. книгодрукування. Недаремно друкарський верстат Гутенберга вважається одним з найбільш важливих досягнень людства.

Іван Франко писав, що винахід книгодрукування «розбудив такий широкий розумовий рух, якого давніше не було й бути не могло,...дав людині до рук сили природи, навчив її володіти ними, як знаряддям» [1].

Надзвичайно багату історію книгодрукування має Україна.

Характерною особливістю початкового періоду друкарства в Україні є те, що друкарні організовувалися не лише в більших центрах, а й у невеликих містах, в тому числі в Почаєв та Кременці на Тернопільщині.

Історія виникнення і розвитку книгодрукування на території нашого краю має давні традиції і відноситься до початку XVII ст. У 1618 році в Почаєві відомий письменник і церковно-освітній діяч Кирило Транквіліон Ставровецький у власній мандрівній друкарні видав свою книгу «Зерцало богословія» [2]. Це була перша книга надрукована на Тернопіллі.

Деякі дослідники вважають, що Почаївська друкарня пов'язана з Острозькою – саме там було закуплено все необхідне для видання книги. Інші висловлюють думку про те, що ніби то Анна Гойська, засновуючи монастир, виділила кошти і на друкарню. Але в грамоті про заснування монастиря немає жодного слова про друкарню [3].

Кирило Транквіліон Ставровецький, будучи ще ігуменом Унівського монастиря, започаткував власну друкарню і тут розпочав друкування своєї

книги «Зерцало богословія». Але згодом перебирається з друкарнею до Почаєва, де і завершує її видання. Як зазначено у книзі, вона «видрукована власним коштом і накладом Кирила Транквіліона» і, отже, ніякого відношення до Почаївського монастиря не мала [4].

Наступного року Ставровецький з друкарнею перебирається до села Рохманів (біля м. Шумськ) у володіння княгині Ірини Вишневецької. Як свідчать археологічні знахідки, село Рохманів було центром ливарного виробництва, де працювали майстри-ливарники. Це могло бути однією з причин, чому Кирило Ставровецький вибрав його для продовження своєї діяльності. Тут у 1619 році він видрукував ще одну власну книгу «Євангеліє учительное», яка протягом XVII ст. користувалася великим авторитетом та попитом і неодноразово перевидавалася як в Україні, так і за її межами (Білорусії, Росії) [5]. Згодом письменник і видавець разом зі своєю друкарнею залишив Тернопільщину.

З першої половини XVII ст. відома ще одна короткочасна друкарня, яка діяла в Кременці при Богоявленському монастирі. У 1633 році тут було засновано Богоявленське братство, установча грамота якого передбачала відкриття школи та друкарні «для друкування книг набожних». У 1636 році митрополит Петро Могила підтвердив заснування братства і дав дозвіл на відкриття школи та друкарні.

Найвагомішим Кременецьким виданням є спрощений варіант «Граматики» Мелетія Смотрицького – «Граматика или письменница языка словенскаго тщателем вкратце издана в Кремянци року 1638», що рекомендовалася учням братської школи. Підручник написаний доступною, близькою до народної, мовою і досить простий у викладі. Автор його невідомий. Ймовірно укладачами цього підручника були учителі школи.

У 1638 році тут було видруковано ще дві книги: проповідь Луцького єпископа Афанасія Пузини «Синод веде звичаю...» та твір Сильвестра Косова «О мистиріях или тайнах в посполитости» [6]. Існують припущення, що друкарня в Кременці діяла не один рік і тут було видано більше книг, які не збереглися.

У XVIII ст. в західноукраїнських землях на перше місце по кількості видань вийшла Почаївська друкарня. Точних відомостей про час заснування друкарні немає. Деякі дослідники вважають, що ця друкарня існувала в Почаєві ще з кінця XVI ст. і саме в ній надрукував у 1618 році свою першу працю Кирило Ставровецький. Бібліографи називають декілька видань, які були видруковані у Почаєві наприкінці XVII – на початку XVIII ст., але жодного з них досі не знайдено.

Як свідчать документи, Почаївська друкарня почала працювати в 30-х роках XVIII ст. Збереглись договори, датовані 1730 роком про запрошення майстрів і виготовлення «літер різного письма». У 1730-1732 рр. тут було видруковано декілька дрібних видань: єпископські послання, проскомидія, релігійні пісні на честь колишнього почаївського ігумена Йова Залізо. У 1732 р. вона отримала королівський привілей, який був підтверджений у 1736 р.

Перше велике видання Почаївської друкарні – «Служебник» з'явився у 1735 році. Власне з того часу і починається її систематична видавнича діяльність.

Безперервна діяльність друкарні тривала з 1730 до 1914 року, але більш вагомим вважається перший період її діяльності – XVIII – перша половина XIX ст. Лише у XVIII ст. (з 1730 по 1800 рр.) в ній було видано понад 391 видань загальним обсягом близько 4400 друкованих аркушів. На той час це було більше, ніж видала друкарня Києво-Печерської лаври.

Основні видання друкарні були релігійного змісту. Поряд з тим, деякі з них зайняли помітне місце в історії української літератури. Це ораторська і повчальна проза другої половини XVIII ст. «Народовещание...» Йосифа Торжевського, що виходило в 1756, 1768, 1778 рр., твір Михайла Мануїла Олсавицького «Слово о святых...» (1463р.). Великої уваги заслуговують книги, написані тогочасною українською мовою, які високо оцінив І.Франко: «Політика свецкая» 1770 р. (порадник «доброго тону» для молоді) та господарський порадник Ленкевича «Книжиця для господарства, указующая, як ратовати в хворобах всякую скотину, то єст коні, воли, вівці, кози, свині, як білити полотно, як боронити пашні од саранчі...» 1788 року [7].

Унікальною пам'яткою української культури став знаменитий «Богогласник» 1790 року, який містив вірші та пісні численних українських поетів Андрієвського, Бардинського, Боянського, Івана Гешицького, Достоевського, Стефана Дяченко, Федора Кучинського, Дмитрія Туптала та ін.. З 249 пісень збірника 213 було українських, і тільки 33 польських та 3 латинських.

Як відомо з документів, Почаївська друкарня в 70-х роках XVIII ст. часто випускала «Букварі», які розходилися по всій Україні. На жаль, до нас дійшло лише одне видання пізнішого часу – 1799 року.

На широке коло читачів, зокрема паломників, був розрахований збірник «Гора Почаевская». До наших днів дійшли видання 1742, 1757, 1772, 1793 років. Для паломників видавались також одноаркушеві зображення ікон та інші дрібні видання, багато з яких не збереглися.

У 1743 році після виготовлення латинського шрифту друкарня почала видавати книги латинською та польською мовами. З того часу почали виходити праці українських авторів, що писали польською та латинською мовами. А також приймала замовлення і від польських письменників на друкування їх творів.

Крім того тут були надруковані документи з історії церкви, шкільні посібники (польські переклади творів Ціцерона та Саллюстія, підручники з фізики Ф.Шашкевича геометрії Т. Свежавського, російська граматика М.Любовича), курси риторики латинською мовою, твори польського письменника В.Жевуського. Після приєднання Західної Волині до Росії серед почаївських видань з'являються світські книги російською мовою, календарі, астрологічні книги та інше.

Почаївські друкарі підтримували дружні стосунки та співпрацювали з іншими друкарнями, в тому числі і з Києво-Печерською друкарнею і навіть домовлялися про спільні видання. У 1801 році були розкриті факти про те, що Почаївська друкарня надсилала до Києва свої дрібні видання, де до них додруковували титульні аркуші з позначенням Київської друкарні [8].

Враховуючи великий попит на видання друкарні у 1760 році було опубліковано «Таксу книг в типографії святої обителі Почаївської» – перший український книготоргівельний каталог, що дійшов до нас.

Заслугою Почаївської друкарні був і високий рівень видань. Книги друкувалися на хорошому папері, чисто, старанно, чимало досвідчених майстрів було залучено до оформлення. Її видання були прикрашені гравюрами відомих митців Йосипа та Адама Гочемських, Андрія Голоти, Федора Стрільбицького та ін. Крім того, саме в цій друкарні в порівнянні з іншими найбільше друкувалися твори літературною українською мовою, найбільш наближеною до розмовної.

Перша друкарня в місті Тернополі, про яку згадується в джерелах, була створена у 1815 році. Її власником був Н. Пітлес. В книзі «Materialy do Historyi o Drukarniach w Polsce a mianowicie o Drukarniach Lwowskich i Prowincjonalnych» С. Беднарського, що вийшла у Львові в 1888 році, перші відомості про друкарню в Тернополі відносять до 1857 року. Її засновником був Йозеф Павловський, який в жовтні 1857 року вийшов з Львівського Товариства Друкарів і до кінця цього ж року заснував друкарню в місті Тернополі [9]. Після його смерті друкарня перейшла у власність його вдови. Автор, очевидно, згадує лише друкарні, які видавали книги польською і німецькою мовами. Жодного видання «руською» мовою у цих друкарнях не було.

Крім друкарні Й. Павловського, автор дослідження називає також Подільську друкарню, власником якої був Вінцент Яніна, але про час її заснування не згадується. Найбільш рані видання цієї друкарні, які дійшли до нас, відносяться до кінця 80-х років XIX століття. На початку XX століття власником Подільської друкарні був Йосиф Степко і проіснувала вона до кінця 30-х років XX століття.

В 90-х роках XIX століття в Тернополі працювало вже 4 друкарні. Крім названих тут діяли друкарні С. Коссовського (відомо лише декілька видань цієї друкарні) і Л. Вербицького, яка працювала до кінця 30-х років XX століття.

З початку XX століття кількість друкарень зростає і в 30-х роках їх було вдвічі більше. На той час в Тернополі працювали приватні друкарні В. Крелля,

Ф. Фліса, М. Коханого, Д. Орка, Бялковського, Чачкеса та ін. Видання цих друкарень були малочисельними і існували вони, очевидно, не довго. Основними видавництвами залишалися Подільська друкарня і друкарня Л. Вербицького, які діяли без перерви майже півстоліття і припинили свою діяльність лише в 1939 році.

Основними виданнями цих приватних тернопільських друкарень були різноманітні річні звіти і плани дирекцій тернопільських освітніх закладів, статuti і звіти товариств, матеріали конференцій. Видавали тут і збірки поезії, переклади творів відомих письменників і поетів, словники, а також наукові дослідження. Саме тут у Тернополі започаткував і видрукував перші томи «Руської історичної бібліотеки» видатний педагог, історик і громадсько-політичний діяч Олександр Барвінський. У 1910 році в Тернополі вперше в Україні був перевиданий альманах «Русалка Дністрови» М. Шашкевича, І. Вагилевича, Я. Головацького, який побачив світ в 1837 році в Будапешті. Підготував альманах до друку з нагоди 100-річчя від дня народження М.Шашкевича викладач Тернопільської української гімназії Й.Застирець. Три літературні праці про М.Шашкевича і І.Франка літературознавця і мовознавця Якими Яреми також було видруковано у Тернополі. Цікаву історичну працю у двох частинах «Місто Тернопіль і його околиці» тут видав Петро Білінський. Більшість книг видавалися українською мовою, а також були видання на польській та німецькій мовах.

Після включення західноукраїнських земель до складу СРСР всі наявні там видавничі центри були ліквідовані. Під час німецько-фашистської окупації в було дозволено видавничу діяльність лише у Львові.

У післявоєнний період у 1945 році відповідно до постанови «Про об'єднання видавництв УРСР» утворилось єдине українське видавництво «Укрвидав» і лише згодом були відкриті республіканські видавництва в столиці та областях – «Дніпро» і «Веселка» у Києві, «Каменярь» у Львові, «Карпати» в Ужгороді, «Маяк» в Одесі, «Прапор» у Харкові, «Промінь» у Дніпропетровську, «Таврія» у Сімферополі. В інших обласних та районах

центрах, в тому числі в Тернополі та на території області, працювали друкарні, які займалися видавництвом обласних та районих газет.

Зі здобуттям незалежності в умовах національно-культурного піднесення видавнича діяльність в Україні набуває значних масштабів. Сьогодні Тернопіль один із найбільших сучасних книговидавничих центрів. Тут працюють видавництва, які широко відомі в Україні. Це видавництва «Крок», «Джура», «Підручники і посібники», «Навчальна книга – Богдан», «Мандрівець», «Укрмедкнига» та ін. Вони забезпечують потреби національної школи і вузів, створюючи і видаючи нові підручники, методичні посібники, словники, довідники, енциклопедичні та мистецькі видання, наукові праці тощо. Помітне місце серед видань займає дитяча та художня література.

Література

1. Франко І. Педагогічні статті і висловлювання. К.1960. С.43.
2. Огієнко І. Історія українського друкарства. Київ-1994 ст. 219
- 3 Там само. С. 218
- 4 Там само. С. 219
- 5 Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. Львів. 2002. С. 199-200.
- 6 Там само. С. 211
- 7 Запаско Я., Ісаєвич Я. Памятки книжкового мистецтва: каталог стародруків ,виданих на Україні :1574-1800. Кн 2. Ч 1: 1701-1764. Львів. Вища школа. С.11.
- 8 Ісаєвич Я. С. 284-285
- 9 Bednarski S. Materiały do Historyi o Drukarniach w Polsce a mianowicie o Drukarniach Lwowskich i Prowincjonalnych. Lwow. 1888. С. 97.